

РОЗДІЛ 7 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-3.09-026.785:305:303.687]"20"

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.42.1.36>

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЗАПАХ ЧЕРЕЗ АТРИБУТИВНІ МОДЕЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

GENDER SPECIFICS OF VERBALIZING THE CONCEPT OF SMELL THROUGH ATTRIBUTIVE MODELS IN UKRAINIAN PROSE

Балушко Х.В.,*orcid.org/0009-0006-2241-6148**студентка II курсу магістратури**Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»***Лотоцька Н.Я.,***orcid.org/0000-0001-6692-196X**доктор філософії,**доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті висвітлено застосування корпуснобазованого методу до дослідження особливостей вербалізації концепту ЗАПАХ в атрибутивних моделях у сучасній українській прозі з урахуванням ґендерної специфіки та інтерпретаційних нюансів. Метою дослідження є не лише опис уживання одоративної лексики, а й виявлення структурних закономірностей формування словосполучень із компонентом ЗАПАХ, що репрезентують індивідуально-авторські та типові мовні практики. Для аналізу було сформовано два дослідницькі підкорпуси на базі Генерального регіонально-анотованого корпусу української мови (ГРАК-18), що забезпечує репрезентативність і достовірність результатів. Перший підкорпус – «Проза жінок-письменниць» – охоплює твори Дари Корній, Ірен Роздобудько та Оксани Забужко; другий підкорпус – «Проза чоловіків-письменників» – включає тексти Юрія Андруховича, Юрія Винничука та Володимира Лиса. Такий розподіл уможливіє порівняльний аналіз вербалізації концепту ЗАПАХ у жіночому та чоловічому художньому письмі, виявлення спільних і відмінних рис лексико-граматичних засобів.

Використання корпусу текстів дало змогу отримати достовірні й репрезентативні дані щодо мовних засобів вираження концепту ЗАПАХ, виокремити атрибутивні моделі його вживання, згрупувати типові атрибути, простежити частотність їх появи в гетерогенних текстах, а також дослідити стилістичні та семантичні відтінки словосполучень. Практична частина дослідження зосереджена на виявленні ґендерно маркованих особливостей у способах вербалізації: порівнюється багатство прикметникових означень. Ілюстративний матеріал та приклади з корпусу використано для підтвердження висновків, що демонструють як універсальні, так і індивідуально-стильові риси.

Отримані результати становлять інтерес для лексикографії, когнітивної лінгвістики, ґендерної стилістики та подальших міждисциплінарних досліджень сучасної української прози, а також можуть слугувати підґрунтям для створення спеціалізованих словників одоративної лексики й розвитку корпусних методів у вивченні сенсорної семантики.

Ключові слова: концепт, вербалізація, запах, корпус текстів, ГРАК, ґендер.

The article highlights the use of a corpus-based method to investigate the verbalization of the concept SMELL in attributive models of contemporary Ukrainian prose, taking into account gender specificity and interpretative nuances. The study aims not only to describe the use of odor-related vocabulary but also to identify structural patterns in word combinations with the component SMELL that represent both individual authorial choices and typical language practices.

Two research subcorpora were compiled from the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC-18), ensuring the representativeness and reliability of the findings. The first subcorpus, "Prose by Women Writers," includes works by Dara Korniy, Iren Rozdobudko, and Oksana Zabuzhko; the second, "Prose by Men Writers," contains texts by Yurii Andrukhovych, Yurii Vynnychuk, and Volodymyr Lys. This division enables a comparative analysis of the verbalization of the concept SMELL in female and male literary writing and reveals both common and distinctive lexical-grammatical features.

The use of a large text corpus made it possible to obtain reliable and representative data on the linguistic means of expressing the concept SMELL, to single out attributive models of its usage, to group typical attributes, to trace their frequency in heterogeneous texts, and to examine the stylistic and semantic nuances of the resulting word combinations. The practical part of the research focuses on identifying gender-marked features in the ways SMELL is verbalized, particu-

larly through a comparison of the richness of adjectival modifiers. Illustrative material and examples from the corpus are employed to support conclusions that demonstrate both universal tendencies and individual stylistic traits.

The findings are of interest to lexicography, cognitive linguistics, gender stylistics, and further interdisciplinary studies of contemporary Ukrainian prose, and they can serve as a basis for creating specialized dictionaries of odorative vocabulary and for advancing corpus methods in the study of sensory semantics.

Key words: concept, verbalization, smell, text corpus, GRAC, gender.

Постановка проблеми. У межах сучасного мовознавства концепт є однією з ключових категорій, що привертає значну увагу дослідників, проте й досі залишається поняттям із розмитими межами, яке часто трактують неоднозначно, що ускладнює його наукове опрацювання. Концепт ЗАПАХ становить особливий інтерес, адже поєднує сенсорний, когнітивний та культурний виміри, відображаючи специфіку індивідуального й колективного сприйняття. Вивчення особливостей вербалізації цього концепту в українській прозі дає змогу виявити не лише мовні механізми репрезентації запаху, а й глибші соціокультурні відмінності у творчості письменниць і письменників.

Атрибутивні моделі, що описують запах, є важливим засобом відображення нюансів чуттєвого досвіду в тексті, проте їхня гендерна специфіка лишається недостатньо дослідженою. Урахування гендерного чинника дає змогу простежити, як жінки-письменниці та чоловіки-письменники вербалізують один і той самий сенсорний досвід і які мовні особливості для цього характерні.

Корпуснобазований підхід, зокрема використання Генерального регіонально-анотованого корпусу української мови (ГРАК-18), забезпечує репрезентативність і достовірність даних, що робить можливим системний і об'єктивний аналіз атрибутивних моделей. Застосування такого підходу дозволяє подолати суб'єктивність традиційних лінгвістичних спостережень та створює передумови для комплексного порівняльного дослідження гендерних особливостей вербалізації концепту ЗАПАХ у сучасній українській прозі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням концепту займалися такі вчені, як-от Дж. Лакофф, Р. Лангакер, А. Вежбицька, Е. Рош та Ч. Філлмор, які розробили провідні підходи до його розуміння в сучасній когнітивній лінгвістиці. Так, Е. Рош визначає концепти як інструмент класифікації об'єктів і явищ, де важливу роль відіграють прототипи – найбільш типові або характерні елементи категорії [1, с. 135]. С. Пінкер вважає, що концепти лежать в основі мовних одиниць, за допомогою яких люди кодують та передають інформацію, включно з емоціями, бажаннями й думками [2, с. 283]. У свою чергу, Р. Лангакер наголошує на репрезентатив-

ній функції концептів, що полягає у відтворенні реальності та формуванні ментальної моделі світу [3, с. 128].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. значну увагу проблематиці концептів в українському мовознавстві приділяли такі науковці, як О. Левченко, Л. Лисиченко, М. Полюжин, О. Селіванова, Л. Синельникова, Ж. Соколовська, В. Старко, В. Ужченко. Зокрема, О. Селіванова тлумачить концепт як абстракцію окремих емоційних ознак, яка згодом розвинулася до рівня синтезу загального, індивідуального й особливого [5, с. 256]. Тимчасом М. Полюжин, В. Старко розглядають концепт як ментальне утворення, що постає різноаспектною поняттєвою або когнітивною категорією, квантами структурованого знання [4, с. 329].

В українському мовознавстві серед досліджень, присвячених вербалізації запаху, варто відзначити праці І. Бабій, Н. Васильєвої, І. Іншакової, Л. Ставицької, О. Орендарчук, З. Шевчук.

Мета статті. Метою дослідження є з'ясувати особливості вербалізації концепту ЗАПАХ за допомогою атрибутивних моделей у творах сучасних українських письменниць і письменників; на базі корпусу української мови (ГРАК) виявити й проаналізувати типові колокації в текстах авторів обох гендерних груп; проаналізувати частотність уживання атрибутів та здійснити порівняльну характеристику способів вербалізації концепту ЗАПАХ у жіночому та чоловічому письмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття концепту належить до ключових у сучасній лінгвістиці. Концепт варто розглядати як когнітивно-семантичну одиницю, що відображає знання людини про об'єкти, властивості, відношення та явища. Дослідники підкреслюють, що концепти становлять основу мовної організації та формують базову структуру мислення, причому кожен концепт може бути представлений однією або кількома мовними одиницями [1, с. 147].

Дослідження особливостей вербалізації концепту можливе завдяки аналізу вибірок текстів із великих корпусів мовних даних. Корпуснобазований підхід ґрунтується на залученні корпусів текстів для підтвердження та перевірки мовних фактів, що дає змогу досліджувати частотність мовних одиниць і характер їхніх сполучень

[3, с. 241]. Важливість корпусів полягає в їхній універсальності та повторюваності застосування: вони відображають мовні дані у реальному контексті, дозволяючи вивчати лексико-граматичну структуру мови, спостерігати за процесами мовних змін [6, с. 98].

Вивчення вербалізації концепту ЗАПАХ має особливе значення для аналізу авторських текстів. Письменники часто використовують запах для передачі емоцій, створення атмосфери та актуалізації спогадів. Перцептивна лексика, зокрема одоративна, збагачує художній текст деталями, підсилює його реалістичність та автентичність, занурюючи читача у наратив. До того ж, слова на позначення запаху нерідко виконують метафоричну функцію, стаючи засобом вираження складних ідей та авторських концепцій.

З метою дослідження особливостей вербалізації концепту ЗАПАХ в атрибутивних сполуках української прози було використано корпус української мови ГРАК-17. Для роботи сформовано два підкорпуси: «Проза жінок-письменниць», що включає тексти Оксани Забужко, Дари Корній та Ірен Роздобудько, і «Проза чоловіків-письменників», до якого увійшли твори Юрія Андруховича, Юрія Винничука та Володимира Лиса.

Загальний обсяг підкорпусів становить 2 360 630 токенів у жіночому та 3 284 578 токенів у чоловічому. За результатами запиту виявлено 224 уживання атрибутивних сполук із лексемою *запах* у жіночих текстах і 243 – у чоловічих.

Пошук здійснювався в інструменті *Concordance* за допомогою CQL-запиту [tag="adj.*"] [lemma="запах"], що дозволяє виокремити атрибутивні сполуки типу прикметник + слово *запах*.

На основі отриманих даних вдалось обчислити відносну частоту появи атрибутивних сполук у кожному з підкорпусів (для зручності дослідження всі дані відносної частоти подано у 10^{-6}).

Таблиця 1

Частотність вживання атрибутивних сполук у підкорпусах

Підкорпус	Абсолютна частота атрибутивних сполук	Відносна частота атрибутивних сполук
«Проза жінок-письменниць»	224	9,49
«Проза чоловіків-письменників»	243	7,39

Отримані дані свідчать, що відносна частота в підкорпусі жінок-письменниць приблизно в 1,28 раза вища, ніж у чоловіків-письменників. Це свідчить про те, що письменниці частіше використовують атрибутивні моделі для вербалізації запаху, ніж їхні колеги-чоловіки.

Наступним етапом аналізу було визначення високочастотних атрибутивних сполук зі словом *запах* у кожному підкорпусі. Для цього застосовано команду *Frequency*.

У підкорпусі «Проза жінок-письменниць» найвиразнішим виявився атрибут *знайомий* з частотністю 4,24, напр.: «*Знайомий запах неба перед грозою ніжно огортав її*» (Дара Корній, *Зворотний бік темряви*). Цей прикметник створює відчуття інтимності та спогадів, ніби запахи повертають до чогось особистого й теперішньо-близького. Друге місце посідає *особливий* (3,81), що підкреслює унікальність і неповторність нюху як відчуття, напр.: «*Від неї – і тільки від неї – долинав особливий запах священної індійської квітки шафалі, яку заборонено зривати*» (Ірен Роздобудько, *Мерці*). Так, наступними атрибутами за частотністю є *білявий, свіжий, дивний, любистковий* (1,27), що надають описам поетичної м'якості та викликають світлі, чисті асоціації, напр.: «*Сніг падав і ширих довкруги запах її волосся – запаморочливо ніжний, вог-*

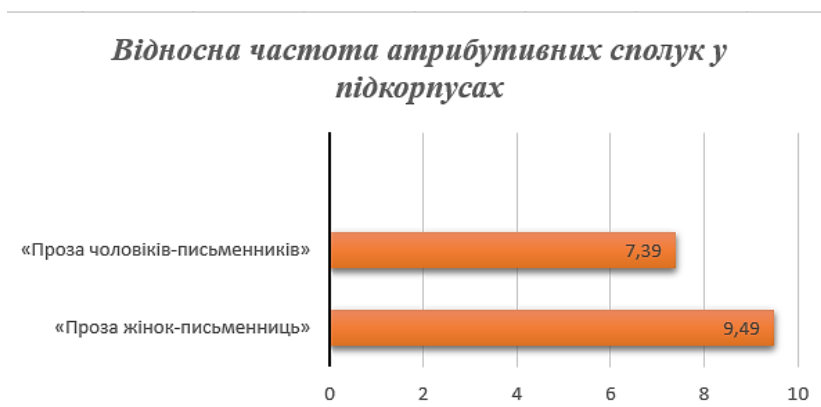

Рис. 1. Частотність вживання атрибутивних сполук у підкорпусах

кий *білявий запах*» (Оксана Забужко, *Музей покинутих секретів*), «Вона мала ще зовсім *свіжий запах* якихось вишуканих парфумів» (Ірен Роздобудько, *Ескорт у смерть*). Атрибут дивний додає нотки загадковості, напр.: «Я низько схиляюсь над її обличчям, намагаюсь вловити дихання, а вловлюю лише *дивний запах*, якого ніколи не чула: щось схоже на запах від нашого шкільного автомобіля» (Ірен Роздобудько, *Лицей слухняних дружин*), а любистковий відсилає до національно-культурного контексту української флороморфзму, напр.: «Не відпускають ті очі, вуста, її *любистковий запах*, кутики вуст, що ледь помітно всміхаються, і сум в очах, бо вона не твоя, не твоя, нічия» (Дара Корній, *Тому, що ти є*).

У підкорпусі «Проза чоловіків-письменників» спостерігаємо іншу тенденцію. Лідирує прикметник *гострий* (1,83), який передає різкість, майже фізичну силу запаху, напр.: «Вариво клекотіло і булькало, сиза пара звивалася вгору, а їдкий, *гострий запах* лоскотав ніздрі» (Юрій Винничук, *Королевич Машкара*). За ним ідуть п'яний та запаморочливий (1,52), напр.: «У ніздрі мені вдарив її *п'яний запах*, я схопила руку і почала злизувати кров» (Юрій Винничук, *Мальва Ланда*); «У повітрі стояв той *особливий, трохи запаморочливий запах*, коли іноді людині здається, що вона не впізнає саму себе...» (Володимир Лис, *Діва Млинища*), що ілюструють дію запаху на органи чуття настільки інтенсивно, що вона може викликати зміну стану – від легкого запаморочення до емоційного сп'яніння. Далі за частотністю розташовані атрибути *неприємний* та *густий* (1,22), напр.: «І щойно коли постать опинилася біля самого ліжка, королевич вловив *неприємний запах*, то був запах цвілі і трух-

лявини...» (Юрій Винничук, *Арканум*); «Вгорі заливалося співом пташва, деє кувала зозуля, *густий запах* хвої лоскотав ніздрі і додавав *бадьороности*» (Юрій Винничук, *Мальва Ланда*), які відображають відчутну матеріальність і щільність ароматів.

Таким чином, письменниці схильні описувати запахи крізь призму ніжних, знайомих і приємних вражень, тоді як письменники наголошують на їхній силі, різкості та навіть фізіологічному впливі.

Попри різницю в загальних уподобаннях, обидва підкорпуси мають низку прикметників, які можна вважати своєрідним «спільним ядром» опису запаху. До нього належать *особливий, запаморочливий, неприємний, густий, стійкий, пліснявий, сірчаний, звабливий*.

Порівняння відносних частот показує, що кожен із цих атрибутів має власну «гендерну» особливість. Наприклад, одоративний атрибут *особливий* у жіночому підкорпусі трапляється у шість разів частіше, ніж у чоловічому (3,81 проти 0,61), що демонструє тяжіння письменниць до підкреслення унікальності й неповторності запаху. Натомість атрибут *запаморочливий* значно активніше використовують автори-чоловіки (1,52 проти 0,42), цей епітет передає фізичну дію аромату, що може викликати сильне відчуття чи навіть дискомфорт. Схожу тенденцію прослідковано зі словами *неприємний* та *густий*, які у чоловічих текстах з'являються майже вдвічі або й утричі частіше. Своєю чергою, такі прикметники, як *пліснявий, сірчаний* і *звабливий*, мають відносно близькі показники у двох корпусах, що свідчить про їхню універсальність: вони позначають відчуття, зрозумілі незалежно

Рис. 2. Порівняльний аналіз одоративних атрибутів у досліджуваних підкорпусах

від стилістики чи гендерної приналежності автора: *«Легенько штовхнув їх, і з шпарини, що утворилася, у ніс вдарив різкий пліснявий запах»* (Юрій Винничук, *Легенди Львова*), *«Він мав пліснявий запах, але мені було приємно відчувати своє тіло й розуміти, що згодом змию з нього бруд, який, здавалося, в'ївся в кожну клітинку»* (Ірен Роздобудько, *Гудзик*).

Отже, спільний лексичний фонд не лише демонструє певні універсальні характеристики запаху, але й виразно вказує, які з них кожна група авторів підсилює: жінки – унікальність та м'якість, чоловіки – інтенсивність та відчутну матеріальність (рис. 2).

Серед проаналізованих прикметників, уживаних як у жіночій, так і в чоловічій прозі, можна виокремити єдину для обох підкорпусів класифікацію, що відображає різні способи концептуалізації запаху.

Першу групу становлять атрибути, які передають інтенсивність та тілесне сприйняття запаху. У жіночих текстах це атрибути *густий, легкий, задушливий*, тоді як чоловіки частіше використовують *гострий, різкий, тяжкий, отруйний*. Очевидно, що автори-чоловіки схильні наголошувати на силі й навіть агресивності запаху, тоді як письменниці демонструють ширший спектр від м'якої до насиченої інтенсивності.

Друга категорія – емоційно-оцінні означення. Жінки частіше обирають слова на кшталт *особливий, дивний, чарівний, божжевільний*, які створюють атмосферу чарівності й інтимності. Чоловіки натомість тяжіють до парадоксальних або драматичних поєднань: *п'яний, дратівливо-божественний, ганебний*, що підкреслює контрастність їхніх образів.

Третя група – флороморфні атрибути. У жіночих текстах переважають *любистковий, квітковий, полуничний*, що навіює асоціації з квітково-трав'янистим довкіллям. У чоловічих натомість з'являються *горіховий, трояндовий, цинамоновий*, де відчутні пряні й смакові ноти.

Нарешті, виділяється категорія соціально-побутових характеристик: у жінок – *хлібний, військовий, церковний*, тоді як чоловіки частіше використовують урбаністично-побутові образи на кшталт *парфумно-мільний, ротовий, технічний*.

Такий поділ показує, що попри відмінності у відтінках і стилістиці, обидві групи авторів від-

бивають спільні сенсорні площини – від фізичної сили запаху до його емоційного й культурного забарвлення.

У чоловічих зустрічаються яскраві й навіть гротескні комбінації зі словом *запах*, напр.: *дратівливо-божественний* – *«Затезкухнідолинають дратівливо-божественні запахи – Магда робить грінки»* (Володимир Лис, *Камінь посеред саду*); *паралізуючий* – *«Чи впливають опади на дію чогось нерозгаданого (паралізуючий запах, може, ультразвук), яке робить собак безпорадними?»* (Володимир Лис, *Графиня*). Ці унікальні епітети демонструють творчу свободу авторів.

Жіноча проза демонструє багатшу палітру прикметників і вищу відносну частоту вживання атрибутивних моделей. Авторки тяжіють до опису приємних, знайомих та емоційно теплих запахів, тоді як автори чоловіки частіше підкреслюють інтенсивність, різкість і екстремальність. Загалом така семантична диференціація свідчить про те, що жінки й чоловіки користуються спільним лексичним полем для опису запахів, але надають йому різних стилістичних і сенсорних акцентів, що й формує своєрідну гендерну палітру концепту ЗАПАХ у сучасній українській прозі.

Висновки. Порівняльний аналіз атрибутивних вербалізаторів запаху у прозі жінок і чоловіків показує, що гендер суттєво впливає на спосіб передачі сенсорного досвіду та художнє осмислення запахів. У жіночих текстах запахи найчастіше виконують роль інтимних тригерів пам'яті та емоцій, поєднуючи нейтральні й образно-емоційні прикметники, що передають особистісне сприйняття світу, спогади та атмосферу дому.

Чоловіки, натомість, частіше підкреслюють інтенсивність і матеріальність аромату, його фізіологічний та емоційний вплив. Унікальні прикметники у чоловічих текстах підкреслюють оригінальність сенсорного досвіду.

Отже, гендерні відмінності проявляються у виборі прикметників та способі їх функціонування: жіночі тексти тяжіють до емоційності та асоціативності, тоді як чоловічі тексти акцентують на фізичній інтенсивності та матеріальній присутності запаху. Ці відмінності відображають різні художні стратегії та підходи до опису сенсорного світу, демонструючи, що запах у літературі є не лише фізичним, а й соціокультурним та психологічним феноменом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заяць В. М., Заяць М. М. Методи зіставлення статистичних характеристик при формуванні вибірок у лінгвістиці. *Вісник НУ «Львівська політехніка» «Інформаційні системи і мережі»*. 2010. № 673. С. 296–305.
2. Краснобаєва-Чорна Ж., Усенко О. Експресивно-стилістична класифікація фразеологізмів у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 265–274.
3. Лотоцька Н. Я. Ідіолект Романа Іваничука: корпуснобазований та лінгвокогнітивний підходи : дис. ... докт. філософії : 035 «Філологія» / НУ «Львівська політехніка». Львів, 2021. 324 с.
4. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. 2015. № 4. С. 43–48.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля, 2008. 711 с.
6. Petrasova S., Kuzmina M. Automatic extraction of collocations from a text corpus. *Bulletin of the National Technical University «KhPI». Series: Actual problems of Ukrainian society development*. 2018. № 4 (1280). P. 68–72. DOI: 10.20998/2227-6890.2018.4.12.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025